

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان:
A Comparative Study of Stone Lions in two Regions of Ardal and Bazoft
in Chaharmahal and Bakhtiari
در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

مطالعه تطبیقی شیرهای سنگی دو منطقه اردل و بازفت در چهارمحال و بختیاری*

علیرضا محمدی میلانی^{۱*}، سید احمدرضا میرمقتدایی^۲، ایمان تاجمیری^۳
۱. استادیار، گروه گرافیک، مؤسسه آموزش عالی سپهر دانش معاصر، اصفهان، ایران.
۲. کارشناس ارشد، گروه هنرهای گرافیک، مؤسسه آموزش عالی سپهر دانش معاصر، اصفهان، ایران.
۳. مربی، گروه هنرهای گرافیک، مؤسسه آموزش عالی سپهر دانش معاصر، اصفهان، ایران.

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۷/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۶

چکیده

شیر سنگی (بردشیر) یکی از نمادهای فرهنگی ایل بختیاری است و به نشانه شجاعت بر مزار جوانان، پهلوانان، افراد بزرگ و سرشناس قرار می‌دهند. این تندیس‌ها در رشته کوه‌های زاگرس و بیرون از این حوزه در منطقه‌ای وسیع و پهناور به نام بختیاری که امروزه شامل چند استان می‌باشد، طی چندین قرن ساخته می‌شد؛ این تندیس‌ها که از گذشته تاکنون، با فرم و حالت‌های مختلف ساخته می‌شوند، مزین به نقوشی هستند که از بطن تاریخ فرهنگی، اجتماعی و دینی مردمان این مناطق نشأت می‌گیرند. این مقاله با هدف شناخت دوره‌های زمانی شیر سنگی سعی در پاسخ به این سؤال دارد که شیرهای سنگی منطقه اردل و بازفت از نظر فرم و نقوش حک شده روی آن‌ها چه نقاط اشتراک و تفاوت‌هایی دارند و این فرم‌ها و نقوش چه مفاهیمی را در بر می‌گیرند؟ پژوهش پیش‌رو به روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تطبیقی و مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی به ارزیابی و مقایسه تطبیقی شیرهای سنگی این دو منطقه پرداخته و طی بررسی‌های انجام شده این نتایج حاصل شد. فرم و نقوش شیرهای سنگی در هر فامیل و طایفه متفاوت است. همچنین نتایج نشان می‌دهد که شیرهای سنگی منطقه اردل نسبت به شیر سنگی منطقه بازفت قدمت بیشتری داشته و نقوش حک شده روی آن از جزئیات بیشتری برخوردار است. تکرار نقوش حک شده بر شیرهای سنگی نشان‌دهنده حاکم بودن الگویی مشخص بر تزئین شیرهای سنگی است. همچنین مضمون این نقوش و فرم شیرهای سنگی بازتابی از روحیات مردم ایل بختیاری و ارزش‌های فرهنگی و دینی آن‌ها می‌باشد.

واژگان کلیدی: ایل بختیاری، شیر سنگی، فرم، نقوش، اردل، بازفت.

مقدمه

شیر سنگی در مناطق بختیاری‌نشین در مرکز، غرب و جنوب ایران جهت استفاده به عنوان سنگ آرامگاه ساخته می‌شد. که امروزه این هنر به دست فراموشی سپرده شده است و بسیاری از این آثار در برخوردای زمانه از بین رفته‌اند و یا به سرعت در

حال نابودی هستند.

شیرهای سنگی که به دست هنرمندان گمنامی ساخته شدند، آخرین مجسمه‌هایی هستند که به‌طور وسیع طی چندین قرن در منطقه زاگرس ساخته می‌شد و از نظر فرم و نقش دارای ارزش‌های بالایی می‌باشند که بازگوکننده فرهنگ، سنت و باورهای ایلی است. دو منطقه اردل و بازفت در استان چهارمحال و بختیاری که در قسمت شمالی مناطق بختیاری‌نشین است دارای یکی از کهن‌ترین قبرستان‌ها می‌باشند که از دوره صفوی تا پایان دوره پهلوی به‌طور پیوسته مورد استفاده بوده است به همین

* این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد «ایمان تاجمیری» با عنوان «بررسی نقوش شیر سنگی در ایل بختیاری» به راهنمایی دکتر علی‌رضا محمدی میلانی در مؤسسه آموزش عالی سپهر اصفهان است.

اشاره کرده‌اند. تناولی (۱۳۸۸)، در کتاب «سنگ قبر» ضمن بررسی شیرهای سنگی اصفهان و بختیاری، به بررسی سنگ قبرهای ارمنی و آذربایجان و قبرهای قاچاری پرداخته است. صفی‌نژاد (۱۳۸۰)، در کتاب «لرهای ایران» به شیرهای سنگی ایذه (قبرستان شهسوار و ۵۵ شیر سنگی آن) نگاهی اجمالی داشته است. افشار سیستانی (۱۳۸۲)، در کتاب «گردشگری و میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری»، به کاربرد شیر بر مزار جوانان اشاره کرده است. حاجت‌پور (۱۳۸۴)، در کتاب «از لالی تا چهارمحال و بختیاری»، به فلسفه شیر سنگی و شیر سنگی‌های قبرستان لالی پرداخته است. مددی (۱۳۸۶)، در کتاب «نماد در فرهنگ بختیاری»، به مبحث شیر سنگی همراه با تصاویر پرداخته است. صحراشکاف (۱۳۸۸)، در کتاب «بردشیر»، به شیر سنگی و نقوش آن در بختیاری اشاره کرده است. حیدری نوروزی (همایون بختیاری) (۱۳۸۹)، در کتاب «برگزیده‌ای از تاریخ ایران» مطلبی درباره فلسفه و کاربرد شیرهای سنگی آورده است. قنبری عدیوی (۱۳۹۰)، در کتاب «جستاری در فرهنگ و هنر بختیاری»، مقاله‌ای با عنوان «هنر شیر سنگی در فرهنگ بختیاری» ارائه کرده است.

شیر سنگی قهرود منتسب به پهلوان شکرالله قهرودی، در تحقیقی به نام «بررسی سنگ قبرهای ایران» مورد توجه قرار گرفته است (پورکریم، ۱۳۴۲). زمانی (۱۳۸۸)، با نگاهی نوین به حفاظت شیرسنگی در محوطه قبرستان‌های تاریخی استان چهارمحال و بختیاری، با ارزیابی شرایط گورستان‌هایی که شیرهای سنگی را در خود جای داده‌اند، بررسی سنگ‌های مورد استفاده، آسیب‌ها و منابع آن‌ها پرداخته است.

جایگاه نماد شیر در فرهنگ کهن ایرانی

نقش شیر در اکثر فرهنگ‌ها باستانی به‌عنوان نماد قدرت و مظهر سلطنت بوده است و نیز نماینده خدای شیر تلقی می‌شده است. دلیری و جنگ‌جویی، قدرت و بزرگی این حیوان به آن جنبه دینی و اعتقادی بخشیده است. چنان‌که در بسیاری از صحنه‌های مذهبی، نشانه اعتقاد به نیروی برتر و جادویی آن حیوان است. شیر به دلیل قدرت و شجاعت به سلطان جنگل مشهور است. این حیوان نمادی از حکومت شاهان و اشراف‌زادگان بوده است که در نشان‌های آنان به منظور حامی قدرت و تاج‌وتخت دیده می‌شود. «معنای نمادین شیر عبارتست از آتش، خورشید، پیروزی، تابستان، دلاوری، بیعت، سلطان جانوران، سلطنت، شجاعت، غرور، مواظبت، قدرت و جنگجویی است (گرترو، ۱۳۷۰، ۱۴۰). در هزاره سوم قبل از میلاد در فرهنگ شوش و هلیل‌رود در جیرفت نقش شیر قابل شناسایی است. این نقش در ارتباط با خورشید بوده، شیران نگهبان‌های نمادین پرستش‌گاه‌ها، قصرها و

دلیل در شناخت شیرهای سنگی اهمیت خاصی دارند. با توجه به وسعت بالای سرزمین بختیاری امکان بررسی کلی شیرهای سنگی نبود، به همین دلیل دو مکان خاص در شمال بختیاری که قدمت بالا دارند و در ضمن دارای مناسبات و حوزه فرهنگی مشابه هستند مورد بررسی همه‌جانبه قرار گرفته است. هدف این پژوهش، شناخت و تطبیق شیرهای سنگی از نظر فرم و نقش در این دو منطقه است. از این‌رو سؤالات زیر مطرح می‌شوند:

– چه نقوشی روی شیرهای سنگی مورد مطالعه به‌کاررفته است و این نقوش در فضای اجتماعی و فرهنگی منطقه چگونه تفسیر می‌شوند؟

– نقاط اشتراک و تفاوت‌های شیر سنگی دو منطقه اردل و بازفت از نظر فرم و نقش چیست؟

– تأثیر جایگاه اجتماعی فرد متوفی بر فرم و نقش شیر سنگی چیست، آیا شیر سنگی را برای زنان هم استفاده می‌کنند؟

بررسی توصیفی و تطبیقی پیکره‌ها و پیکره‌نگارها و تجزیه و تحلیل اجزا می‌تواند روشنگر ویژگی‌های خاص و وجود افتراق و اشتراک شیرهای سنگی در دو منطقه اردل و بازفت باشد. در ابتدا به تقسیم‌بندی شیرهای سنگی براساس گروه زمانی پرداخته شد و به‌صورت جداگانه شیرهای سنگی منطقه اردل و بازفت از نظر پیکره‌نگاری مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت و در ادامه مقایسه تطبیقی شیرهای سنگی دو منطقه مورد پژوهش قرار گرفت که وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها را بیان می‌کند و در آخر نتیجه‌گیری مطرح شده است.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نظر هدف توسعه‌ای و نوع تحقیق از نظر روش توصیفی تطبیقی است و به‌صورت میدانی (بازدید میدانی از شیرهای سنگی، عکس‌برداری و مصاحبه) و مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده است. منابع نوشتاری این تحقیق شامل کتاب، پایان‌نامه، طرح پژوهشی و مقاله می‌باشد. در تحلیل نمونه‌ها ابتدا هر مورد توصیف شده و سپس نمونه‌های انتخابی به‌صورت جزئیات در نقش و فرم مورد تحلیل قرار گرفته است. سپس نتایج و یافته‌های پژوهش حاصل شده است. در راستای انجام این پژوهش محدودیت‌هایی وجود داشته است که از جمله آن‌ها به نبود شناسنامه مشخص برای تندیس‌ها، تخریب یا سرقت نمونه‌های نزدیک به مناطق شهری و کمبود منابع مکتوب در اختیار می‌توان اشاره کرد.

پیشینه تحقیق

در زمینه شیرهای سنگی بختیاری مطالعات بسیار اندکی صورت گرفته، ولی هیچکدام به بررسی نقوش برجسته و فرم شیرهای سنگی در ایل بختیاری نپرداخته و فقط به فلسفه وجودی آن‌ها

در بختیاری متنوع و متفاوت است. برخی از حالت‌های شیرهای سنگی موجود به صورت ایستاده صاف، نیم‌خیز، حمله‌بر و غران می‌باشند.

شیر سنگی منطقه اردل (روستای آبسرده)

شهرستان اردل با ۱۸۵۰ متر ارتفاع از سطح دریا در قسمت غربی استان چهارمحال و بختیاری از شمال به شهرستان کیار و فارسان و از شرق به شهرستان بروجن، و از غرب به شهرستان ایذه (خوزستان) منتهی می‌شود. اردل هم به لحاظ قدمت و هم به لحاظ پیشینه تاریخی یکی از مناطق مهم استان چهارمحال و بختیاری است که در گذشته مرکز حکومت سردسیر بختیاری بوده و از اقوام مختلف بختیاری و شهرهای دیگر در زمان قاجار به اردل مهاجرت می‌کردند. قدیمی‌ترین آثار شناسایی شده در این شهرستان مشتمل بر ابزارهای سنگی از دوره پارینه‌سنگی جدید و دوره آغاز نوسنگی است که در غارهای باستانی منطقه به دست آمده است و به ده تا یازده هزار سال قبل تعلق دارند. در کاوش‌های باستان‌شناسی که در سال‌های ۸۷ تا ۸۹ خورشیدی در این شهرستان انجام شده است، آثار به دست آمده از دوره‌های مختلف تاریخی نشان از قدمت سکونت انسان در دوره‌های مختلف در این منطقه دارد. گورستان آبسرده واقع در روستای آبسرده مربوط به دوره صفوی تا دوره قاجار است که این اثر با شماره ثبت ۵۹۸۶ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است (سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران، ۱۳۹۴).

طبق ادعای اهالی این روستا، در گورستان آبسرده بیست‌وپنج شیر سنگی موجود بوده است که در حال حاضر یازده شیر سنگی در قبرستان روستا موجود است که تعدادی از آن‌ها نیز شکسته شده است. این شیرها در دسته شیرهای قدیمی‌تر قرار می‌گیرند و ابعاد بزرگترین شیر حدود ۱/۵ متر ارتفاع از سر آن، طول ۱/۲ متر و پهنای حدود ۰/۵ متر است. این شیرها با استفاده از سنگ استخراج شده از معادن محلی ساخته شده است که جنس شیرهای سنگی آن‌ها غالباً آهک است. به جز شیر سنگی کوچکی که به صورت ایستاده بر مزار یک نوجوان نصب شده است باقی شیرها در حالت نیم‌خیز برخی با دهان باز و به صورت غران و باقی آن‌ها با دهان بسته ساخته شده‌اند.

پیکرشناسی شیر سنگی منطقه اردل

سر: عمدتاً سر به سمت بالا قرار دارد و بر درشتی آن تأکید می‌شود و در اغلب موارد در راستای بدن قرار دارد. در مواردی نادر اندکی از بدن انحنا می‌گیرد و به سمت بالا

آرامگاه‌ها بودند و تصور می‌رفت درنده‌خویی آن‌ها موجب دور کردن تأثیرات زیان‌آور باشد (طاهری، ۱۳۹۱، ۱۳؛ جهانگیریان، ۱۳۹۳). نماد شیر در ارتباط با آتش، خورشید، تابستان و دلاوری با آیین مهر-میترا در ارتباط است (جوادی، نیکویی و آوزرمانی، ۱۴۰۱). نقش نمادین شیر در دوران هخامنشی تا پایان دوران ساسانی مورد استفاده حکومت بوده است، و با همان مفاهیم به ایران بعد اسلام آمده و در همه دوره‌های ایرانی بعد از اسلام به خصوص دوره صفوی و قاجار مورد استفاده سیاسی و مذهبی قرار گرفت (محمدی میلانی، ۱۳۹۳، ۲۷۶-۲۸۵).

تقسیم‌بندی براساس دوره زمانی

برای اینکه روی مزار فردی شیر سنگی قرار داده شود لازم است که وی صفاتی چون لیاقت و مردانگی، دین‌داری و شجاعت، رزمندگی و سوارکاری را داشته باشد. تناسب شیر و فرد در گذشته باید مشهور و همه‌پسند باشد. وجود شیرهای سنگی در دوران‌های مختلف در ایل بختیاری نشانگر روحیه شجاعت، دلیری و جنگاوری مردم این ایل است که همواره در برابر بیگانگان و تجاوز دشمن ایستادگی و مقاومت کرده‌اند. بر همین اساس شیرهای سنگی نیز در حالت غرش، خیزش و حمله، استواری و نعره کشیدن هستند. در جدول ۱ تقسیم‌بندی شیرهای سنگی براساس گذر تاریخی، مطالعه میدانی آورده شده است. براساس گذر تاریخی شیرهای سنگی به سه دوره زمانی تقسیم‌بندی می‌شوند: قدیمی‌تر، قدیمی و امروزی. حالت شیر سنگی

جدول ۱. تقسیم‌بندی گروه‌زمان شیرهای سنگی براساس گذر تاریخی. مأخذ: قنبری عدیوی، ۱۳۹۱.

دسته	زمان	ویژگی‌ها
دسته اول	صفوی تا قاجار	اندامی درشت، ایستاده، کوتاه‌قامت، گرد و منحنی، تنومند و با هیبت، به جای یال و پشم، از گردن‌بند یا قلاده استفاده شده است.
دسته دوم	۲۰ تا ۵۰ سال قبل	از نظر قامت و اندازه با نمونه‌های کهن متفاوتند. ایستادگی و تمایل بدن به جلو بیشتر شده و نگاره‌های بیشتری روی این سنگ‌ها استفاده می‌شود. از شمشیر، سلاح و عناصر رزمی بیشتر بهره می‌برند.
دسته سوم	دو دهه قبل تاکنون	این دسته بیشتر ریخت واقعی جانوران را دارد و در حالت غرش و نعره‌زدن است. یال، دم، پنجه و دندان‌های نمایان دارند.

تصویر ۱. فرم سردر شیرسنگی منطقه اردل قبرستان روستای آبسردمأخذآرشیونگارندگان.

تصویر ۲. فرم چشم در شیرسنگی منطقه اردل قبرستان روستای آبسردمأخذآرشیونگارندگان.

تصویر ۳. فرم دهان در شیرسنگی منطقه اردل قبرستان روستای آبسردمأخذآرشیونگارندگان.

تصویر ۴. فرم گوش در شیرسنگی منطقه اردل قبرستان روستای آبسردمأخذآرشیونگارندگان.

تصویر ۵. فرم قلاده در شیرسنگی منطقه اردل قبرستان روستای آبسردمأخذآرشیونگارندگان.

است و در کنار مزار قرار می‌گرفت. دلایلی از جمله آب‌وهوای منطقه، بارش باران، آسیب‌های ایجاد شده توسط انسان‌ها، گذر زمان و جنس سنگ‌ها باعث فرسودگی و تغییر رنگ

کشیده می‌شود (تصویر ۱).

چشم: چشم در همه مجسمه‌ها در دو سمت سر قرار دارد (تصویر ۲).

دهان: به صورت گشوده است و دندان‌ها برهم گذاشته و در قسمت جلو و طرفین دندان‌ها نمایان است. شوالیه آشکار کردن دندان را در نماد شیر « نشان قدرت خلاق » (شوالیه و گبران، ۱۳۸۵، ۲۱۸) می‌داند. در شیرهای سنگی بر ترسیم دندان تأکید زیادی شده است، به دو دلیل؛ نخست بیان جزئیات صورت است و دلیل دوم تأکیدی است بر قدرت و توان حیوان (تصویر ۳).

گوش: در شیر سنگی اردل گوش‌ها برجسته و به شکل دایره و قلب شکل نشان داده شده‌اند که جنبه شنوایی مرده را در عالم دیگر بیان می‌کند (تصویر ۴).

قلاده: قلاده شیرها ساده و در برخی به شکل گردنبند مشهود است. در نمونه‌های قدیمی شیرهای سنگی به جای یال شیر، قلاده وجود دارد. که نشان از رام و تحت‌امر فرد متوفی بودن شیر هم است (تصویر ۵).

دست و پا: در اکثر شیرهای سنگی این منطقه دست و پاها به هم چسبیده هستند و پنجه‌ها مشخص شده است. در شیر سنگی نصب شده در مزار نوجوان پنجه‌ها مشخص نشده است و در تعداد کمی از این شیرهای سنگی دست و پاها از هم جدا هستند. دست و پای بعضی از شیرها نیز به مرور زمان در خاک فرو رفته است. پنجه‌ها با خطوط مربوط به انگشت‌ها نشان داده شده است اما ناخن‌ها به طور تیز و خشن مشخص نشده‌اند (تصویر ۶).

دم و بیضه: در شیرهای سنگی منطقه اردل دم همه شیرها از سمت راست روی کمر قرار گرفته است که در برخی کوتاه‌تر و در برخی بلندتر است. حالت گردی نوک دم نیز مشخص شده است. بعضی نیز حالت دم به شکل صاف ولی اکثراً خمیده است. این شیوه اجرای دم ضمن به تصویر کشیدن کامل دم، برای نشان دادن جنسیت و عنصر نرینگی شیر بسیار مناسب است (تصویر ۷).

شکم و گرده: شیرهای سنگی منطقه با شکم و گرده‌هایی تخت ساخته شده‌اند. در برخی شیرها اندکی انحنا در شکم شیر مشاهده می‌شود و زیر شکم شیرهای سنگی خالی است. گرده شیرها تخت بوده روی آن‌ها اطلاعات متوفی و در برخی نقش مهر و تسبیح و یا گرز و اسب نقر شده است. در برخی از شیرها نوشته‌های روی کمر آن‌ها به مرور زمان ساییده و از بین رفته است. در اکثر شیرها ستون فقرات به طور واضح در کمر ایجاد شده است (تصویر ۸).

شیرهای سنگی منطقه اردل جهت حفظ ایستایی و برخورداری از مقاومت لازم روی تخته‌سنگی نصب شده

تصویر ۷. فرم دم در شیر سنگی منطقه اردل، قبرستان روستای آبسرده. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۸. فرم شکم و گرده در شیر سنگی منطقه اردل، قبرستان روستای آبسرده. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۶. فرم دست و پاها در شیر سنگی منطقه اردل، قبرستان روستای آبسرده. مأخذ: نگارندگان.

مبارزه، سوار کاری، شکار و گاهی برخی ویژگی‌های دیگر فرد با نقر این نقوش بر شیر سنگی بیان گردد. حک شدن نقش مهر و تسبیح و کاسه آب برای وضو گرفتن بر شیرهای سنگی نشان از دینداری فرد بوده است (تصویر ۱۳). یکی از خلاءهای پژوهشی در این تحقیق عدم وجود اطلاعات درباره افراد متوفی بوده است. متأسفانه تنها نشانی که بیانگر سرشناسی و صفات خاصه افراد متوفی است شیرهای سنگی نصب شده بر مزار آن‌ها می‌باشد. هیچ‌گونه اطلاعاتی درباره این افراد به نسل ما منتقل نشده است که نشان از کوتاهی در حفظ نام و نشان بزرگ مردان سرزمین دارد. با این وجود نمی‌توان بر برداشت‌های نگارنده از نقوش نقر شده بر شیرهای سنگی صحنه‌گذاری کرد.

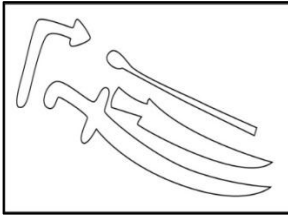
شیر سنگی منطقه بازفت

منطقه بازفت در مسیر شهر دشتک بعد از منطقه دوآب صمصامی قرار دارد. بازفت با طبیعت بکر و پیشینه تاریخی طولانی از نقاط مهم سرزمین بختیاری به‌شمار می‌آید. این بخش همجوار با خوزستان و دارای مساحت ۱۲۴۷ کیلومتر مربع است و از لحاظ جغرافیایی از سمت شمال به استان لرستان و شهرستان کوهرنگ، از سمت جنوب و شرق به شهرستان اردل و منطقه دشتک، از سمت غرب به استان خوزستان منتهی می‌شود. این منطقه یکی از کانون‌های مهم کوچ عشایر بختیاری و از ایل راه‌های آن‌ها بوده است. پیشینه تاریخی منطقه بازفت به دوران ایران باستان می‌رسد. کشف آثار تاریخی همچون کتیبه‌ها و نقش برجسته‌های سنگی و سکه‌های باستانی از قدمت این منطقه حکایت دارد. بازفت بخشی از تمدن ایلیمایی بود که در دوره اشکانیان بر مناطقی از خوزستان و بختیاری حکومت می‌کرده‌اند. وجود قبرستان‌های تاریخی، شیرهای سنگی، پل‌های تاریخی و بردگوری‌ها که از قدیمی‌ترین آثار سنگی استان هستند و به

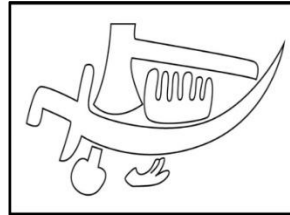
شیرهای سنگی این منطقه شده است.

پیکرنگاره‌های شیر سنگی منطقه اردل

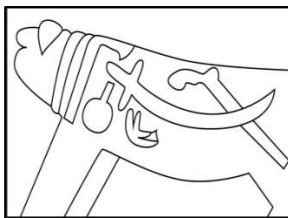
بر پیکر شیرهای سنگی منطقه اردل نشان‌هایی از شمشیر، خنجر، تبر، ساتور، گرز، تفنگ، باروت‌دان، مهر و تسبیح، اسب و سوار، انسان گرز به دست، سپر و شانه نقر شده است. لازم به ذکر است نقشی که به‌عنوان شانه ذکر شده است امکان دارد نقش قطار تفنگ بوده باشد ولی به دلیل عدم وجود منابع موثق درباره این نقش و براساس مشورت انجام‌شده با افراد سرشناس این نقش به‌عنوان شانه یک‌طرفه شناخته شده که برای آقایان بوده است و نشان از نظم و انضباط ایشان دارد. نقوش مختلف روی پهلوهای شیرهای سنگی استفاده شده است. برخی شیرها دارای نقوش کمتری (شمشیر یا اسلحه) هستند. بر پهلوهای برخی شیرهای سنگی (تصویر ۹ الی ۱۲) نقش‌های بیشتری نقر شده است. نقوش بعضی از شیرها به مرو زمان ساییده و کمرنگ شده است. شایان ذکر است که نقش شمشیر روی شیرهای سنگی منطقه اردل همه به صورت منحنی و تک‌زبانه است و روی شمشیرها متنی حک نشده است. تفنگ که می‌تواند نمادی از جنگاوری و یا شکار باشد (شریفی‌نیا، ساریخانی، دولت‌یاری و باثمی، ۱۳۹۴، ۲۰) بر پهلوهای برخی شیرها نقر شده است. نقش اسب بر شیرهای سنگی حکایت از سوار کاری و همراهی اسب با مرد مبارز در جنگ‌ها دارد. استفاده از نگاره‌های ابزار جنگی سرد همچون گرز، کارد، خنجر که با روح مبارزه‌جویی و رزمندگی فرد در گذشته تناسب دارد نیز بر روی شیرهای سنگی رایج بوده است. لازم به ذکر است گرز در فرهنگ بختیاری نماد قدرت و سروری بوده است. به کارگیری سلاح و ابزارهای مختلف بر هر شیر سنگی از مهارت و توانایی‌های فرد متوفی حکایت می‌کند. سعی شده است شایستگی و صلاحیت

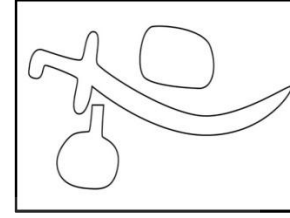
تصویر ۱۰. نقش خنجر، شمشیر و گرز بر پهلوی سمت چپ شیر سنگی منطقه اردل، روستای آبسرده. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۹. نقش تبر، شمشیر و شانه بر پهلوی سمت چپ شیر سنگی منطقه اردل، روستای آبسرده. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۱۲. نقش شمشیر، اسلحه، باروت‌دان و رکاب بر پهلوی سمت چپ شیر سنگی منطقه اردل، روستای آبسرده. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۱۱. نقش مهر، شمشیر و باروت‌دان بر پهلوی سمت چپ شیر سنگی منطقه اردل، روستای آبسرده. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

پیکرشناسی شیرسنگی منطقه بازفت

شیرهای سنگی منطقه بازفت فرم بدنی تخت و صافی دارند و چندان مورد فرسایش طبیعی قرار نگرفته‌اند. این شیرها قدمتی حدود ۲۰۰-۱۰۰ ساله دارند و مربوط به دسته شیرهای سنگی قدیمی هستند. یکی از شیرهای سنگی روستای باغ‌چندار حالت ایستاده دارد و بقیه شیرها در حالت نیم‌خیز هستند. در ادامه پیکر این شیرهای سنگی با جزئیات بیشتر بررسی می‌شود.

سر: با وجود اینکه بیشتر هیبت شیر در سر آن است اما در شیرهای سنگی قدیمی سر شیر به صورت گرد و کشیده بیشتر شبیه به سر انسان ساخته می‌شده است (تصویر ۱۴ الی ۱۵).

دهان: همانطور که گفته شد دهان و دندان نماد قدرت و هیبت و شکوه شیر به‌عنوان جانوری شکاری است. در شیر سنگی منطقه بازفت دهان شیرها باز بوده و در شیر سنگی روستای حسین‌آباد دندان نیش نیز جهت سهمگین‌تر نشان دادن آن حک شده است. در شیر سنگی روستای باغ‌چندار زبان شیر نیز نشان داده شده است.

گوش: در شیر سنگی منطقه بازفت، به دو حالت نیم‌دایره برآمده و مثلث برآمده کار شده است (تصویر ۱۶).

قلاده: در شیر سنگی منطقه بازفت، قلاده شیرها ساده و در برخی به شکل گردنبند ساخته شده است (تصویر ۱۷).

دست و پا: دست و پاهای شیرهای سنگی منطقه بازفت به هم چسبیده هستند. دست و پای بعضی از شیرها در خاک فرو رفته است. پنجه‌ها با خطوط مربوط به انگشت‌ها نشان داده شده است اما ناخن‌ها به طور تیز و خشن مشخص نشده‌اند. در بعضی از شیرهای سنگی علاوه بر به هم متصل بودن دست و پاها خطوط

تصویر ۱۳. نقش اسب، انسان، مهر و تسبیح بر کمر شیر سنگی منطقه اردل، روستای آبسرده. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

دوران هخامنشی تا پایان حکومت ساسانیان تعلق دارند.

شیرهای سنگی منطقه بازفت در دو روستای حسین‌آباد و باغ‌چندار قرار دارند. گورستان حسین‌آباد و گورستان باغ‌چندار به ترتیب مربوط به دوره قاجار و دوره الیمایی - دوره قاجار هستند که با شماره‌های ثبت ۱۹۸۰۲ و ۱۹۴۸۷ به‌عنوان آثار ملی ایران به ثبت رسیده‌اند.

این شیرها قدیمی بوده و فرم بدن آن‌ها تخت و زاویه‌دار است. ابعاد آن‌ها حدود ۱/۲ متر ارتفاع از بلندترین نقطه شیر، طول حدود ۱ متر و پهنای ۵۰ سانتی‌متر است. تعداد شیرهای این دو روستا هشت عدد بوده که تعدادی از شیرهای سنگی روستای باغ‌چندار مورد سرقت قرار گرفته است و در این روستا سه شیر سنگی باقی‌مانده است. در روستای حسین‌آباد نیز چهار شیرسنگی موجود است.

تصویر ۱۵. فرم دهان در شیر سنگی منطقه بازفت، روستای حسین آباد. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۴. فرم سر در شیر سنگی منطقه بازفت، قبرستان روستای حسین آباد. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۱۷. فرم قلاده در شیر سنگی منطقه بازفت، قبرستان روستای حسین آباد و باغ چندار. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۱۶. فرم گوش در شیر سنگی منطقه بازفت، قبرستان روستای حسین آباد. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

سنگی به عنوان نشان جنس نر مشخص شده است (تصویر ۲۰).

پیکر نگاره‌های شیر سنگی منطقه بازفت

نقوش خیلی ساده و پهلوهای این شیرها نسبتاً خلوت است. در ادامه تصویر این نقوش نفرشده در شیر سنگی منطقه بازفت آورده شده است.

نشان‌های ابزار جنگی از جمله نیزه، شمشیر، خنجر، شلاق و اسلحه بیانگر توانمندی‌های فرد متوفی، دلاوری، جنگاوری و روحیه مبارزه‌گری وی بوده است (تصویر ۲۱ و ۲۲).

مقایسه شیر سنگی منطقه اردل و بازفت مردم

مناطق اردل و بازفت هر دو بختیاری تبار هستند اما منطقه اردل نسبت به منطقه بازفت از نظر قدمت تاریخی از سابقه بیشتری برخوردار است. از نظر تاریخی و فرهنگی نیز این منطقه از پشتوانه غنی‌تری برخوردار است. روحیات مردم این منطقه باتوجه به شرایط زندگی و همچنین موقعیت کوهستانی مبارزه‌طلب و

تصویر ۱۸. فرم دست و پاها در شیر سنگی منطقه بازفت. قبرستان روستای حسین آباد و باغ چندار. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

آن‌ها نیز مشخص نشده است (تصویر ۱۸).

شکم و گرده: در شیر سنگی منطقه بازفت شکم به صورت صاف و خمیده مشاهده شده است. کمر آن‌ها صاف و در امتداد سر بوده و روی آن متن‌هایی نوشته شده است. در این شیرهای سنگی ستون فقرات شیر نشان داده نشده است (تصویر ۱۹).

دم و بیضه: در شیرهای سنگی منطقه بازفت دم به حالت خمیده و با نشان دادن گردی نوک آن مشخص شده است. بیضه شیرهای

تصویر ۱۹. فرم شکم و گرده در شیر سنگی منطقه بازفت. مأخذ: نگارندگان.

نتیجه‌گیری

نقش شیر در اکثر فرهنگ‌های باستانی به‌عنوان نماد قدرت و مظهر سلطنت بوده است. تطبیق و تحلیل شیرهای سنگی دو منطقه اردل (روستای آبسرده) و بازفت (روستای باغ‌چندار و حسین‌آباد) نشان می‌دهد بین شیرهای سنگی دو منطقه ارتباط نزدیکی برقرار است و نگارندگان به این نتیجه رسیدند شیرهای سنگی دو منطقه دارای ارتباط و شباهت‌های نزدیکی از نظر فرم (پیکره) و نقش (پیکره‌نگاری) و معنا می‌باشند اگر چه در مواردی تمایزاتی را نیز شامل می‌شوند و شباهت ریشه در طبیعت، تاریخ، باورها و سبک زندگی مشترک است به‌طورکل این شباهت در همه شیرهای سنگی مناطق بختیاری تکرار شونده است. همچنین پس از بررسی و تحلیل شیرهای سنگی دو منطقه اردل و بازفت ضمن شباهت‌های زیاد ساختاری (فرم و نقش) که ناشی از پایبندی به اصول و شیوه‌های سنتی بختیاری است و از طرفی دیگر هر کدام دارای شخصیت‌های مستقل هستند که ناشی از تجربه و شیوه ساخت (تکنیک) هنرمند سنگ تراش و ویژگی‌های مکانی و طایفه‌ای است.

پس از بررسی کلی در این تحقیق، شیرهای سنگی منطقه بختیاری، به‌طور خاص به بررسی شیرهای سنگی اردل و بازفت پرداخته شد. شیرهای سنگی منطقه اردل واقع در روستای آبسرده و در منطقه بازفت واقع در روستاهای باغ‌چندار و حسین‌آباد بوده است. نتیجه‌گیری کلی از بررسی شیرهای سنگی این مناطق را می‌توان به شکل زیر بیان کرد:

فرم و نقوش شیرهای سنگی در هر فامیل و طایفه متفاوت است. تفاوت نقش ناشی از جایگاه اجتماعی طایفه و فرد در ایل بوده و تفاوت فرم ناشی از شیوه و تکنیک هنرمند حجار است.

شیرسنگی منطقه اردل دارای قدمت بیشتر و از نظر ظاهری بزرگتر است و حالت گرد و منحنی بودن آن نسبت به شیر سنگی منطقه بازفت بیشتر است. شیر سنگی منطقه بازفت فرم بدنی صافی دارد. اجزای چهره در شیر سنگی منطقه اردل بیشتر مورد توجه بوده است.

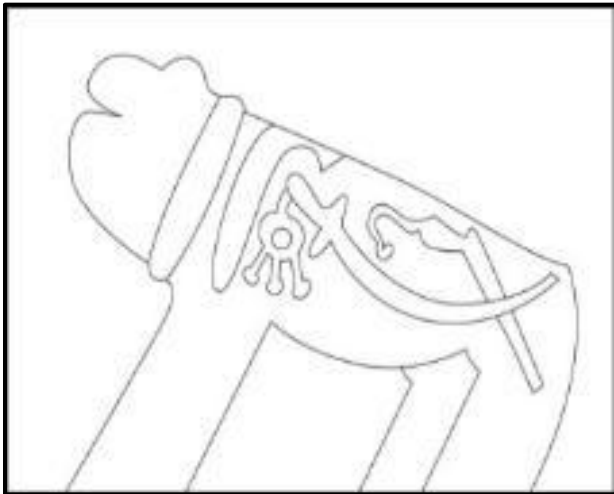
باتوجه به محلی بودن معادن سنگ‌های به کاربرده شده در شیرسنگی مناطق ذکرشده، شیر سنگی منطقه اردل رنگ

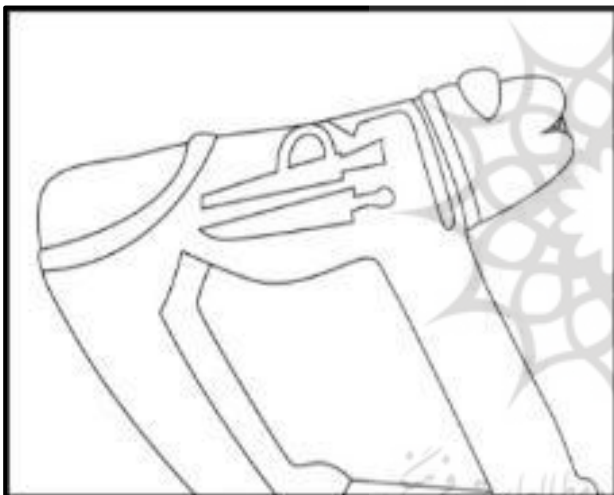
تصویر ۲۰. فرم دم و بیضه در شیر سنگی منطقه بازفت. مأخذ: آرشینونگارندگان.

جنگجو بوده است و از نظر دینی مردم منطقه اردل مسلمان و شیعه می‌باشند. اقتصاد این مردم بر پایه کشاورزی و دامداری بوده است. مردم منطقه بازفت اغلب کوچ‌نشین بوده و زندگی عشایری داشته‌اند. این مردم طی یک قرن اخیر یک‌جانشین شده‌اند و روستاهایی در منطقه بازفت تشکیل داده‌اند. شغل آن‌ها غالباً دامداری بوده است.

شیر سنگی منطقه اردل از قدمت بیشتری نسبت به شیر سنگی منطقه بازفت برخوردار است. فرم بدن شیر سنگی منطقه اردل به حالت واقعی بدن شیر نزدیک‌تر بوده و انحنا در فرم بدنی آن بیشتر به چشم می‌خورد در حالی که شیر سنگی منطقه بازفت فرمی صاف و تخت دارد. از نظر اندازه شیر سنگی منطقه اردل درشت‌تر از شیر سنگی منطقه بازفت است. در شیر سنگی منطقه اردل به جزئیات بیشتری پرداخته شده است. نقوش نقر شده بر شیرسنگی منطقه اردل متنوع‌تر و تعداد نقش‌های حک شده بر پهلو شیر در منطقه اردل نسبت به شیر سنگی منطقه بازفت بیشتر است. در منطقه بازفت بر پشت (کمر) شیرها تنها متن نوشته شده است در صورتی که در پشت (کمر) شیر سنگی منطقه اردل نقش‌هایی از مهر، تسبیح، کاسه، اسب و گرز نیز حک شده است **جدول ۲** و **جدول ۳** مقایسه‌ای از پیکر و نگاره‌های نقر شده بر پیکر شیرهای سنگی دو منطقه اردل و بازفت آورده شده است.

تصویر ۲۱. نقش شمشیر، شلاق و باروت دان بر پهلوئی سمت چپ شیر سنگی منطقه بازفت، روستای باغچندار. مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲۲. نقش نیزه، اسلحه، خنجر و رکاب بر پهلوئی سمت راست شیر سنگی منطقه بازفت، روستای باغچندار. مأخذ: نگارندگان.

جاده، در معرض تخریب انسانی بیشتر قرار گرفته است. با توجه به معنای نمادین شیر در فرهنگ ایرانی و ارتباط آن با مفاهیم چون جنگجویی و پهلوانی و همچنین نر بودن شیرهای سنگی در آرامگاه‌ها، در هر دو منطقه شیرهای سنگی بر مزار مردان قرار گرفته دارند و روی مزار زنان از شیرسنگی استفاده نشده است از این رو می‌توان گفت شیر نمادی است مردانه. یا به عبارتی «این شیر نماد مردان بوده در بین پیروان آیین مهر و بر مزار آنان در قبرستان‌های باستانی دیده می‌شود. گاه این نماد به شکل نقش برجسته روی سنگ قبرها استفاده شده است.» (جوادی، نیکویی و آوزرمانی، ۱۴۰۱).

قلاده‌های شیر سنگی در هر دو منطقه ساده بوده است و شیرها فاقد یال هستند.

در هر دو منطقه شیرها در حالت نیم‌خیز قرار دارند.

روشن‌تری نسبت به شیر سنگی منطقه بازفت دارد. نقوش روی شیرهای سنگی منطقه اردل ساییدگی بیشتری نسبت به نقوش شیرسنگی منطقه بازفت پیدا کرده‌اند. علت این امر را می‌توان قدمت بیشتر شیرسنگی منطقه اردل، جنس سنگ‌ها و متفاوت بودن شرایط آب و هوایی دانست. نقوش حک‌شده روی شیرسنگی منطقه اردل، متنوع‌تر با جزئیات بیشتر و تعداد بیشتری هستند. روی پهلوهای شیرسنگی منطقه بازفت نقش‌های با تعداد کم حک شده است که تکرار آن‌ها نیز در شیرها بیشتر است.

در شیر سنگی منطقه اردل علاوه بر نقوش مربوط به سلاح‌های جنگی، نقش مهر، تسبیح، قالیچه، شانه و آینه نیز حک شده است که نشان‌دهنده توجه بیشتر طایفه به مسائل فرهنگی است. شیر سنگی منطقه بازفت باتوجه به نزدیکی محل قبرستان به

جدول ۲. مقایسه پیکر و اجزای شیر سنگی منطقه اردل و بازفت. مأخذ: نگارندگان.

تفاوت	شباهت	تصویر		سر
		بازفت	اردل	
در منطقه اردل به جزئیات صورت از جمله گونه، چشم، دهان و دندان توجه بیشتری شده است.	سر شیر سنگی در هر دو منطقه گرد و کشیده است.			
در هر دو شیر سنگی دهان به شکل باز و دندان‌ها نشان داده شده است.				دهان و دندان
فرم گوش‌ها در شیر سنگی اردل طبیعی‌تر به نظر می‌رسد.	در هر دو شیر سنگی گوش‌ها حالتی برآمده دارند.			گوش
در شیر سنگی اردل فرم قلاده گرد و حلقوی‌تر است.	در هر دو شیر سنگی، قلاده ساده به جای یال استفاده شده است.			قلاده
با وجود انحنا در شکم هر دوشیر سنگی ولی به‌طور کلی در شیر سنگی اردل شکم بهتر حجم و فرم داده شده است.	زیر شکم هر دو شیر سنگی خالی است.			شکم
در شیر سنگی منطقه بازفت ستون فقرات کار نشده است. در پشت کمر شیر سنگی اردل علاوه بر متن از نقوشی نیز استفاده شده است.	در پشت و کمر هر دو شیر سنگی متن‌هایی نوشته شده است.			گرده
در هر دو شیر سنگی دم از سمت راست روی کمر پیچیده شده است.				دم و بیضه
در هر دو شیر سنگی پناه از هم جدا شده‌اند. جزئیات شیر سنگی منطقه اردل بیشتر است.	در هر دو شیر سنگی پنجه‌ها نشان داده شده است.			دست و پا
در شیر سنگی اردل نوشته‌ها برجسته و در شیر سنگی بازفت نوشته‌ها خطی کار شده است.	خط در هر دو شیر سنگی یکسان است.			خط

- پورکریم، هوشنگ. (۱۳۴۲). سنگ مزارهای ایران. هنر و مردم، (۱۲)، ۳۱-۳۹.
- تناولی، پرویز. (۱۳۸۸). سنگ قبر. چاپ اول، تهران: نشر

فهرست منابع

- افشار سیستانی، ایرج. (۱۳۸۲). گردشگری و میراث فرهنگی استان چهارمحال و بختیاری. تهران: نشر قلم آشنا.

جدول ۳. مقایسه نقوش شیر سنگی منطقه اردل و بازفت ماخذ نگارندگان.

تفاوت	شباهت	تصویر		ع.ع
		بازوفت	اردل	
در شیر سنگی اردل، روی کمر یکی از شیرها نقش اسب حک شده است اما در شیر سنگی بازفت نقش اسب و یا رکاب مشاهده نشده است.		ندارد.		اسب و رکاب
ندارد.	در هر دو شیر سنگی نقش شمشیر به صورت منحنی و یک زبانه و بدون متنی روی آن حک شده است.			شمشیر
دسته خنجر در شیر منطقه اردل بیشتر کار شده است.	نقش خنجر در هر دو شیر بر پهلو سمت راست حک شده است.			خنجر
نقش تفنگ در شیر سنگی اردل ساده تر است.	در هر دو منطقه شیر سنگی نقش تفنگ وجود دارد.			تفنگ
نقش باروت‌دان حک شده بر شیر سنگی اردل و بازفت مشابه است.				باروت‌دان
ادوات جنگی حک شده بر شیر سنگی اردل متنوع تر و با جزئیات بیشتر است.				سایر ادوات جنگی
در شیر سنگی منطقه بازفت نقش تبر وجود ندارد.		ندارد.		تبر
در شیر سنگی منطقه بازفت نقش گرز وجود ندارد.		ندارد.		گرز
در شیر سنگی منطقه بازفت نقش ساتور وجود ندارد.		ندارد.		ساتور

- حاجت‌پور، موسی. (۱۳۸۴). *از لالی تا چهارمحال و بختیاری*. چاپ اول، اهواز: نشر معتبر.
- حیدری نوروزی، عباس. (۱۳۸۹). *گزیده‌ای از تاریخ ایران "سرگذشت ایلی بختیاری"*. قم: انتشارات سلسله.
- جوادی، شهره؛ نیکویی، علی و آورزمانی، فریدون. (۱۴۰۱). *مجموع مقالات مربوط به آیین مهر و میترا ایسم*.

بنگاه.
 • جهانگیریان، اعظم. (۱۳۹۳). *اسطوره شیر در فرهنگ ایرانی با تأکید بر شیرهای سنگی استان چهارمحال و بختیاری* (رساله منتشر نشده کارشناسی ارشد پژوهش هنر). دانشگاه هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، تهران، ایران.

- صفی‌نژاد، جواد. (۱۳۸۰). *لرهای ایران لر بزرگ، لر کوچک*. تهران: نشر آتیه.
- طاهری، صدرالدین. (۱۳۹۱). *گوپت و شیردال در خاور باستان*. هنرهای تجسمی، ۱۷(۴)، ۱۳.
- قنبری عدیوی، عباس. (۱۳۹۰). *جستاری در فرهنگ و هنر بختیاری*. شهرکرد: نشر نیوشه.
- قنبری عدیوی، عباس. (۱۳۹۱). *پژوهشی درباره شیرسنگی در بختیاری*. شهرکرد: نشر نیوشه.
- گرترو، جابز. (۱۳۷۰). *سمبل‌ها، کتاب اول: جانوران* (ترجمه محمدرضا بقاپور)، چاپ اول، تهران: نشر مرکز.
- محمدی میلوسی، علیرضا. (۱۳۹۳). *تداوم نقوش و هنرهای جنبی معماری ساسانی در معماری دوره صفوی* (رساله منتشر نشده دکتری معماری)، دانشکده معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
- مددی، حسین. (۱۳۸۶). *نماد در فرهنگ بختیاری*. اهواز: نشر مهزیار.

- زمانی، نرجس. (۱۳۸۸). *نگاهی نوین به حفاظت شیرسنگی در محوطه قبرستان‌های تاریخی استان چهارمحال و بختیاری* (رساله کارشناسی ارشد پژوهش هنر). دانشکده هنر، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، تهران.
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ایران. *دانشنامه تاریخ معماری ایران* شهر. بایگانی شده از نسخه اصلی در ۲۳ اکتبر ۲۰۱۵، بازبینی شده در ۲۰۱۱/۵/۱۹.
- شریفی‌نیا، اکبر؛ ساریخانی، مجید؛ دولت‌یاری، عباس و بائمی، نعیمه. (۱۳۹۴). *شناخت و بررسی مضامین و نقوش تزئینی سنگ قبور شهرستان دره‌شهر در استان ایلام، هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی*، ۲۱(۱)، ۲۳-۳۵.
- شوالیه ژان و گبران آلن. (۱۳۸۵). *فرهنگ نمادها* (ترجمه سودابه فضایی). تهران: نشر جیحون.
- صحراشکاف، پرویز. (۱۳۸۸). *بردشیر (شیرسنگی)*. اهواز: نشر معتبر.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to the journal of art & civilization of the orient. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله
محمدی میلوسی، علیرضا؛ میرمقتدایی، سید احمدرضا و تاجمیری، ایمان. (۱۴۰۱). *مطالعه تطبیقی شیرهای سنگی دو منطقه اردل و بافت در چهارمحال و بختیاری*. *مجله هنر و تمدن شرق*، ۱۰(۳۷)، ۳۱-۴۲.

DOI:10.22034/JACO.2022.339384.1250

URL: http://www.jaco-sj.com/article_158778.html